

ประวัติอำเภอนาน้อย

ในอดีตกาลจังหวัดน่านแบ่งการปกครองออกเป็นเมืองต่างๆ ทางทิศใต้จะประกอบไปด้วย เมืองสา เมื่อน้อย เมืองงั่วหรือเมืองศรีษะเกษ เมืองหิน เมืองลี เมืองท่าแฝก และเมืองท่าปลา เมืองต่างๆ เหล่านี้รวมเรียกว่าบริเวณน่านใต้ แต่ละเมืองมีพ่อเมืองปกครองมีบรรดาศักดิ์เป็นพญา ท้าวแสนแคว้น และปู่หลัก ทั้งนี้แล้วแต่ความรู้ความสามารถของพ่อเมือง สำหรับในเขตพื้นที่ อำเภอนาน้อย มีประวัติของเมืองต่างๆ ดังนี้

เมืองหิน พ่อเมืองชื่อพญาอินตะรักษาสิลามณี มีที่ทำการเมืองตั้งอยู่บนบ่อแก้ว ตำบล บ่อแก้ว

เมืองงั่วหรือเมืองศรีษะเกษ พ่อเมืองชื่อพญาจักร มีที่ทำการเมืองตั้งอยู่ที่บ้านศรีบุญเรือง ตำบลศรีษะเกษ

เมืองน้อย พ่อเมืองชื่อพญาน้อย มีที่ทำการเมืองตั้งอยู่ที่บ้านดงหอยบริเวณที่ตั้งโรงเรียน บ้านนาหลวง ตำบลนาน้อย ในปัจจุบัน

เมืองสันทะ พ่อเมืองชื่อพญาราช มีที่ตั้งทำการเมืองอยู่ที่บ้านงั่ว หรือบ้านด้นม่วง หมู่ 6 ตำบลบัวใหญ่ในปัจจุบัน

การตั้งเมืองในอดีตมี “คือเมือง” หรือกำแพงเมืองล้อมรอบ เช่น เมืองน้อยมีคือเมืองอยู่ ทางทิศเหนือและทิศตะวันตกของโรงเรียนบ้านนาหลวง ตำบลนาน้อยในปัจจุบัน ซึ่งขณะนี้ราษฎร ได้บุกเบิกเป็นนาข้าวไปหมดแล้วส่วนทางทิศใต้และทิศตะวันออกของเมืองใช้ถ่าน้ำแห้งเป็น คือเมือง ที่บ้านนาหลวงหมู่ที่ 3 ตำบลนาน้อยในปัจจุบัน แต่เดิมผู้เฒ่าผู้แก่เรียกบริเวณนี้ว่า “เวียงพญาน้อย” เพราะเป็นที่อยู่ของพญาน้อยพ่อเมือง พญาน้อยได้สร้างวัดขึ้น ณ ที่แห่งนี้หนึ่ง วัดเรียกว่า “วัดนาหลวง” ซึ่งตั้งอยู่บริเวณด้านทิศตะวันตกของโรงเรียนบ้านนาหลวง ตำบลนาน้อย

พญาน้อยหรือพญาเมืองน้อย มีความปรีชาสามารถกว่าพญาอื่นๆ ชำนาญในการจี้ม้าและการรบ สนามฝึกจี้ม้าของพญาเมืองน้อยมีชื่อว่า “ทุ่งม้าเล่น” อยู่ทางทิศเหนือของบ้านนาหลวง ตำบลนาน้อย ต่อมาเมื่อบ้านเมืองเกิดศึกกับพม่า เจ้าพญาน้อยได้ยกทัพไปตั้งอยู่ที่บ้าน ทพมาน (บ้านผาตาย) ตำบลบัวใหญ่ ขณะทำศึกเจ้าพญาน้อยได้ตกจากหลังม้าจนถึงแก่ความตาย ผู้เฒ่าผู้แก่ในสมัยนั้นจึงได้ตั้งศาลเพื่อเป็นอนุสรณ์ให้กับท่าน ไว้ที่บ้านทพมาน ตำบลบัวใหญ่ เมื่อถึงเทศกาลปีใหม่ประชาชนตำบลบัวใหญ่และตำบลสันทะได้พากันไปทำพิธีบวงสรวง ลักการะและสงฆ์เพื่อขอฝน นับว่าศาลพญาเมืองน้อยเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ของชาวตำบลบัวใหญ่ และตำบลสันทะ

อนุสาวรีย์พญาเมืองน้อยของตำบลบัวใหญ่

สมัยต่อมาบ้านเมืองได้จัดระเบียบการปกครองเป็นมณฑล จังหวัด อำเภอบัวใหญ่ และหมู่บ้าน อำเภอนาน้อยจึงได้ชื่อว่าอำเภอสรีสะเกษ ตั้งที่ว่าการอำเภออยู่ที่บ้านนาน้อย หมู่ที่ 4 ตำบลนาน้อยในปัจจุบัน ต่อมาทางการพิจารณาเห็นว่าบริเวณดังกล่าวไม่อยู่ในจุดศูนย์กลางจึงย้ายที่ว่าการอำเภอไปตั้งที่บ้านบ่อแก้ว ตำบลบ่อแก้ว แต่ก็ตั้งอยู่ได้ประมาณ 1 ปี เนื่องจากบ้านบ่อแก้วกันดารน้ำ จึงย้ายที่ว่าการอำเภอมายังตั้งอยู่ที่บ้านป่าแพะ หมู่ที่ 1 ตำบลนาน้อยตราบเท่าทุกวันนี้ และทางราชการได้เปลี่ยนชื่ออำเภอจากอำเภอสรีสะเกษมาเป็นอำเภอนาน้อยเมื่อปี พ.ศ. 2460 เนื่องจากชื่ออำเภอสรีสะเกษไปพ้องกับชื่อจังหวัดศรีสะเกษ

นอกจากนี้ยังมีเรื่องเล่าสืบทอดกันมาเกี่ยวกับประวัติของเมืองจันทบุรีหรือเมืองศรีษะเกษ ว่ามีพระเถระเจ้าและคณะสงฆ์ จำนวน 4 รูป ออกจาริกเทศนาสั่งสอนประชาชนจากพระธาตุช่อแฮ จังหวัดแพร่ มุ่งหน้ามายังเมืองจันทบุรีหรือเมืองศรีษะเกษ พอมาถึงคอยแห่งหนึ่งชื่อว่า คอยง่อม ซึ่งเป็นเขตแดนระหว่างอำเภอร่องขวาง จังหวัดแพร่ และอำเภอพาน้อยจังหวัดน่าน สาบบาตรของพระเถระเจ้าได้หลุดออกจากคอกลิ่งลงไปถึงท้องห้วย พระเถระเจ้าจึงทำนายไว้ว่าต่อไปภายภาคหน้าคนทั้งหลายจะเรียกคอยลูกนี้ว่า “คอยตะลุมขุบ” และ “ห้วยตะลุมขุบ” เพราะเสียงของบาตรที่กลิ้งไปดังตะลุมขุบ ต่อมาพระเถระเจ้าและคณะได้มาหยุดพักที่ร้อน ณ ห้วยแห่งหนึ่งเมื่อพระเถระเจ้าใช้ให้ลูกศิษย์เอาบาตรออกมาดู ปรากฏว่าบาตรลูกนั้นแห้ง (มีรอยร้าว) ตรงกลางไป (แก้มบาตร) ก็เลยเรียกห้วยนั้นว่า “ห้วยแห้งไป” หรือลำน้ำแห้งในปัจจุบันนี้ จากนั้นพระเถระเจ้าและคณะได้จาริกมาถึงบ้านดอนตัน ก็ได้พักและจัดตั้งเสนาสนะเพื่อเป็นสถานที่แสดงธรรมแก่ประชาชน ณ บริเวณนั้นมีลำห้วย 3 สายไหลมาบรรจบกัน พระเถระเจ้าได้ให้ลูกศิษย์ไปตักน้ำ ลำห้วยที่ 1 มาฉนก่อนเลยเรียกลำห้วยนั้นว่า “ห้วยจิม” (จิม) ปัจจุบันเรียกว่า “ห้วยจิม” ส่วนห้วยที่ 2 เมื่อฉนแล้วปรากฏว่ามีรสส้ม (เปรี้ยว) จึงเรียกว่า “ห้วยส้ม” ส่วนห้วยที่ 3 ลูกศิษย์ลิ้ม (ออกหลม) ไม่ได้ตักให้ฉน จึงเรียกห้วยนั้นว่า “น้ำหลม” เมื่อได้สร้างเสนาสนะเสร็จแล้วจึงเรียกว่าวัดสังฆะ ซึ่งต่อมาก็คือวัดสันตะ พระเถระเจ้าท่านได้ออกจาริกไปนั่งวิปัสสนากรรมฐานและเดินจงกรมที่ ถ้ำบ้านเต็ก ปัจจุบันในถ้ำแห่งนี้ยังมีรอยเท้าของพระเถระเจ้าประดิษฐานอยู่